

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Даце Ейкена на тема: „Личностни качества и продължителност на кариерата при елитни спортисти в Латвия“, представен за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 7.6. Спорт, докторска програма „Спортна психология“, НСА „Васил Левски“

Рецензент: проф. дпсн Снежана Илиева, катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа психология, СУ „Св. Климент Охридски“

Дисертационният труд на Даце Ейкена изследва изключително значим и слабо проучен от гледна точка на теорията и практиката проблем, свързан с кариерата на елитните спортисти. Съществуват множество теории и изследвания относно етапите в кариерното развитие, но изследванията на кариерата и на факторите, които определят нейната продължителност и успешност при спортисти, са ограничени. Именно проучването на значението на личностните качества и умения като фактор за развитие на спортната кариера разкрива оригиналността на дисертационния труд и дава основание да се смята, че установените закономерности биха допринесли за планиране и развитие на кариерата на елитните спортисти.

Дисертацията е с обем от 200 страници и е структурирана в увод, три глави, изводи и препоръки, литература и приложения. Библиографията обхваща 306 източника на кирилица и латиница. В нея доминират източници, които разкриват развитието на проблематиката и съвременното състояние на изследванията в тази област. Анализираните източници разкриват добро познаване както на проблемите на спортната дейност и особеностите на кариерата в спорта, така и на водещите теории и изследвания в областта на кариерното развитие по принцип.

Първата глава обхваща теоретичната постановка, като е структурирана в два отделни параграфа, които разглеждат съответно кариерата и кариерното развитие в спорта. Дефинира се спецификата на кариерата като цяло и в частност, в спорта и се обобщават различни модели за спортна кариера, съответно синтетичен, аналитичен и структурен, като се използва концепцията на Стамбулова /1998/. Въз основа на това се очертават различията

между типовете кариера в различните спортове и се дискутират факторите, които влияят върху началото, продължителността и приключването на спортната дейност на всеки спортист. Подчертават се субективните фактори за оценка на успеха в кариерата и удовлетвореността от нея, като това създава добра теоретична рамка за обяснение на предизвикателствата пред кариерата в различните видове спорт.

Видовете кариера, етапите и преходите в нейното развитие са представени, като се прави съпоставка на различните типологии, които я разглеждат от нейното начало до прекратяването ѝ. Наред с това обаче се подчертава, че в съвременността фокусът се измества от прекратяване на кариерата към нейната продължителност, свързана с развитието на таланти в спорта. Въз основа на съвкупност от критерии се прилага класификация на типовете спортна кариера, която впоследствие се използва в категоризиране на типовете кариера в емпиричното изследване. Анализират се кариерните преходи и кариерните пътеки, както и затрудненията и предизвикателствата на всеки етап от кариерното развитие при спортистите. Аргументира се необходимостта от психологическа подкрепа и кариерно консултиране относно преходите в кариерата при спортистите.

Във втория параграф на първа глава се представят водещите теории и подходи за изследване на личността, като се акцентира както съвременните модели за личност. Привеждат се данни от изследвания на личностните характеристики при спортисти и тяхната връзка с постиженията при елитни спортисти и се подчертава значението на високите стойности по всички черти от модела на „голямата петорка“ с изключение на невротизма, при спортисти. Емоционалната стабилност допринася за справяне със стреса и е предпоставка за успешна кариера. Психичните умения и психическата издръжливост се дефинират като детерминиращ фактор, който предсказва успеха при изявени спортисти. В контекста на теорията за социалното учене се обсъжда моделът за самоуправление на кариерата, като се отчита Аз-ефективността, мотивацията и саморегулацията при управление на преходите в кариерата.

Литературният обзор е представен структурирано и последователно, обхваща всички важни за темата на дисертацията конструкти и създава впечатление за компетентно

и обосновано теоретично проучване. Като допълнение към него се дискутират адаптирани в Латвия методи за изследване на личността и резултати от изследвания.

Втората глава представя методологията и организацията на изследването. Основната хипотеза е добро формулирана в контекста на теоретичната постановка, но тук би могло да се коментира, че изведените частни хипотези могат да бъдат по-добре обосновани от гледна точка на теоретичната рамка и предходните изследвания пи елитни спортисти. Извадката е прецизно описана по отделните параметри и обхваща 109 спортисти на национално и международно ниво от 19 видове спорт във възрастовия диапазон от 17 до 40 г., което позволява да се установят и различни етапи във възрастовото и кариерното развитие. Формирани са групи в зависимост от етапите в кариерата си, а именно в началото – от 17 до 20 г., кариера на ниво умение – от 21 до 30 г. и спортисти с продължителна кариера – над 31 г. В зависимост от спортните постижения са обособени групи с т.нар. „бурна кариера“, с „плоска кариера“ и с „постепенна възходяща кариера“. Необходимо е да се подчертае, че обособяването на групи по изведените критерии съответства на теоретичните възгледи за етапите и пътищата за развитие в кариерата и създава предпоставки за установяване на ценни закономерности относно преходите в кариерното развитие.

Инструментариумът включва адаптирани и валидирани в Латвия въпросници за изследване на личността, на психическата издръжливостта в спорта, на психическа ефективност, на обща Аз-ефективност и на психичните умения в спорта. Методите на изследване са подходящо подбрани в съответствие с дефинираните цел, хипотези и задачи и дават възможност да се проследят личностните характеристики и различията между тях при различните групи, формирани в зависимост от етапите и типа на спортната кариера.

Статистическият анализ и интерпретацията на резултатите са представени в трета глава. Последователно се прилагат установените резултати от дескриптивната статистика за изследваните личностни качества, психични умения, психична издръжливост, психологична ефективност и обща Аз-ефективност. Те се съпоставят като цяло с закономерностите, изведени при други изследвания в областта на спорта, като това разширява емпиричната рамка и позволява да се очертаят водещите личностни характеристики при елитните спортисти. Всички резултати от вариационния анализ по отделните личностни характеристики са илюстрирани графично, като в графиките са

представени средните аритметични стойности, стандартните отклонения, минимума и максимума. Направен е сравнителен анализ на резултатите по пол, като се констатира тенденцията, че по пет от шестте фактора на личността жените имат по-високи стойности, като само по екстравертност мъжете имат малко по-високи стойности. Няма статистическа значимост на различията по шестте личностни характеристики въпреки по-високите стойности при жените като цяло и получените резултати разкриват сходство в личностния профил при елитните спортисти. Направен е детайлен анализ по отделните измерения на екстравертност, който показва по-висока общителност и социална активност при мъжете спортисти.

Съществена част от анализа представлява не сравнението по пол между елитните спортисти, което е детайлно и аргументирано анализирано, а личностните особености при спортисти с различен тип кариера според най-високия постигнат резултат, както и в групите с различни етапи на кариерно развитие във възрастов план. Тези сравнения са направени по всички изследвани личностни променливи и резултатите очертават различията между отделните типове кариера и етапи в кариерното развитие. Установените тенденции могат да бъдат използвани при кариерно консултиране и подпомагане на планирането и развитието на спортната кариера. Сравнението между психичните умения и личностните характеристики на спортисти съответно с бърза, плоска или постепенна кариера очертават тенденции, които показват, че спортистите с постепенна кариера имат по-висока самодисциплина, постоянство, целенасоченост и воля в сравнение с останалите два типа кариера. Това се потвърждава и по част от останалите личностни характеристики и разкрива, че с възрастта и развитието на кариерата си елитните спортисти развиват и надграждат стабилни личностни характеристики, които им помагат да се задържат и да имат по-продължителна спортна кариера.

Направеният корелационен анализ установява значими корелации между личностите качества и психичните умения, психическата издръжливост и ефективност и общата Аз-ефективност. Невротизмът корелира отрицателно с психичните умения и Аз-ефективността, увереността и контрола и ясно се обобщава, че повишените нива на невротизъм имат негативен ефект върху усвояване на уменията, необходими за високи спортни постижения.

Обобщени са установените корелации между личностните фактори – невротизъм, отвореност към опита, екстравертност, добросъвестност, доброжелателност и честност и скромност, от една страна, с психичните умения, издръжливостта, психичната ефективност и Аз-ефективността, от друга страна. Повечето от корелациите са ниски, но те подчертават значението на шестте личностни фактори за психическата ефективност и издръжливост на спортистите.

Установените тенденции се проверяват чрез регресионен анализ, който ясно разкрива как шестте личностни фактора влияят върху зависимите променливи – психични умения, ефективност, издръжливост и Аз-ефективност. Резултатите, освен в табличен вид, са обобщени и графично, като това разкрива положителния и отрицателния ефект, който отделните личностни фактори имат и респективно степента, в която те могат да предсказват развитието на уменията, издръжливостта и ефективността на спортистите при постигане на високо спортно представяне.

Най-съществената част от емпиричния анализ е свързана с извеждането на личностните профили на състезатели с различен тип спортна кариера. Това представлява значим принос както за съвременната спортна психология, така и за теорията и практиката на кариерното развитие в много специфична сфера на дейност, а именно спортната, тъй като пътищата за кариерно развитие и преходите в този тип кариера не се вписват в общите теоретични модели, които разглеждат кариерата в рамките на живота. Спортната кариера е ограничена във времеви план и нейната продължителност ще зависи от ред личностни характеристики. Личностните фактори, психичната издръжливост и ефективност, психичните умения и Аз-ефективността, имат съществено значение както за спортните постижения по принцип, така и определят тенденциите в продължителността и успешността на кариерата отвъд очакванията ѝ за кратък и бърз възход и приключване.

Коректно са посочени ограниченията на настоящето изследване, което дава възможност за неговото задълбочаване и разширяване. Докторантката е показала компетентности за аргументиране на дизайн на изследване, анализ и интерпретация на резултати и извеждане на закономерности и препоръки, които отговарят на критериите за получаване на образователна и научна степен „доктор“. Установените тенденции по пол по отделните личностни променливи дават възможност да се преценят силните и слаби страни

при мъжете и жените с високи спортни постижения на национално и международно ниво и това има принос към процеса на психологическа подготовка и оказване на подкрепа при развитието на тяхната кариера. Наред с това, динамиката на част от изследваните личностни променливи в етапите в развитието на кариерата показва, че в спортната кариера ще се задържат и успяват в дългосрочен план спортисти с изявена емоционална стабилност, добросъвестност, мотивация и Аз-ефективност. Извеждането на особености в личностния профил на спортистите в зависимост от хода на спортната кариера има директно приложение в процеса на спортна подготовка и може да се използва от психолози, треньори и други специалисти, които имат отношение към подготовката, квалификацията и развитието на елитните спортисти. Водещите личностни тенденции съответно при спортисти с „бърза кариера“, с „постепенна кариера“ и с „плоска кариера“ разкриват динамиката в невротизма, честността и скромността, отвореността към опита и естравертността. Подчертава се, че резултатите имат отношение към умението на контрол на тревожността и към повишаване на издръжливостта и ефективността на спортистите в отделните етапи на тяхната кариера.

Авторефератът коректно отразява съдържанието на дисертацията. Не са констатирани данни за плагиатство.

В заключение мога да констатирам, че дисертационният труд съответства на всички изисквания за получаване на научната и образователна степен „доктор“. Той съдържа насочен към конкретната проблематика за кариерата на спортистите теоретичен обзор и дизайн на изследване, а получените резултати и изведените препоръки са приложими в теорията и практиката в областта на спортната психология. Оценявам високо получените резултати и изведените личностни профили в различните етапи и типове спортна кариера и смятам, че това допринася съществено за кариерното консултиране и психологическата подкрепа в процеса на развитие и постигане на високи спортни резултати при елитни спортисти. Въз основа на това, предлагам на уважаемите членове на научното жури да вземат решение за присъждане на научната и образователна степен „доктор“ на Даче Ейкена в професионално направление 7.6. Спорт, Спортна психология.

06.11.2024 г.

Проф. д.пс.н. Снежана Илиева

REVIEW

Of the dissertation of Dace Eikena on the topic: "Personal qualities and career longevity in elite athletes in Latvia", submitted for the degree of Doctor of Education and Science in the professional field 7.6. Sport, Doctoral Program "Sport Psychology", NSA "Vasil Levski"

Reviewer: Prof. PhD.Sc. Snezhana Ilieva, Department of "Social, Organizational, Clinical and Pedagogical Psychology", SU "St. Kliment Ohridski"

Dace Eikena's dissertation explores a highly significant and understudied problem in terms of theory and practice related to the careers of elite athletes. There are numerous theories and studies on the stages of career development, but research on the career and factors that determine its duration and success in athletes is limited. It is the exploration of the importance of personality traits and skills as a factor in sport career development that reveals the originality of this thesis and gives reason to believe that the patterns identified would contribute to the career planning and development of elite athletes.

The dissertation consists of 200 pages and is structured in an introduction, three chapters, conclusions and recommendations, references and appendices. The bibliography covers 306 sources in Cyrillic and Latin. It is dominated by sources that reveal the development of the subject matter and the current state of research in this area. The sources analysed reveal a good knowledge of both the problems of sporting activity and the characteristics of careers in sport, and of the leading theories and research in the field of career development in general.

The first chapter covers the theoretical framework and is structured in two separate paragraphs that address career and career development in sport respectively. It defines the specificity of career in general and in sport in particular and summarises different models of sport career, respectively synthetic, analytical and structural, using Stambulova's concept /1998/. Based on this, the differences between career types in different sports are outlined and the factors that influence the beginning, duration and end of each athlete's sporting activity are discussed. Subjective factors for assessing career success and career satisfaction are highlighted, and this provides a good theoretical framework for explaining the challenges of pursuing a career success in different sports.

The types of career, the stages and transitions in its development are presented, comparing the different typologies that examine it from its beginning to its termination. Alongside this, however, it is highlighted that in modern times the focus is shifting from the termination of a career to its duration, linked to the development of talent in sport. Based on a set of criteria, a classification of sports career types is applied, which is subsequently used in categorizing career types in the empirical study. Career transitions and career paths are analyzed, as well as the difficulties and challenges at each stage of career development for athletes. The need for psychological support and career counselling regarding career transitions in athletes is discussed.

The second section of chapter one introduces the leading theories and approaches to personality research, focusing on both contemporary models of personality. Evidence from research on personality traits in athletes and their relationship to performance in elite athletes is presented and the importance of high scores on all traits of the Big Five model, with the exception of neuroticism, in athletes is highlighted. Emotional stability contributes to stress management and is a prerequisite for a successful career. Mental skills and mental toughness are defined as a determinant that predicts success in outstanding athletes. The self-management model of career is discussed in the context of social learning theory, considering self-efficacy, motivation, and self-regulation in managing career transitions.

The literature review is presented in a structured and coherent manner, covering all constructs relevant to the thesis topic and giving the impression of a competent and grounded theoretical study. It is complemented by a discussion of personality research methods and research findings adapted in Latvia.

The second chapter presents the methodology and organization of the study. The main hypothesis is well formulated in the context of the theoretical setting, but it could be commented here that the two additional concrete hypotheses derived could be better supported in terms of the theoretical framework and previous research in elite athletes. The sample is accurately described by individual parameters and includes 109 athletes at national and international level from 19 sports in the age range 17 to 40 years, which also allows to identify different stages in age and career development. Groups have been formed according to their career stages, namely early career - 17 to 20 years, skill level career - 21 to 30 years and long career athletes - 31 years and above. Depending on the sporting achievements, groups with a so-called "turbulent or fast career", with a "flat career" and with a "gradually ascending career" are distinguished. It should be stressed that the differentiation of the groups according to the criteria derived is in line with theoretical views on career stages and development paths and creates the preconditions for establishing valuable patterns concerning career transitions.

The instrument includes adapted and validated Latvian questionnaires on personality, mental toughness in sport, mental performance, general self-efficacy and mental skills in sport. The research methods are appropriately selected in accordance with the defined aim, hypotheses and objectives and enable to trace personality characteristics and their differences in different groups formed depending on the stages and type of sport career.

Statistical analysis and interpretation of the results are presented in Chapter Three. The findings of descriptive statistics are consistently applied to and explained by the personality traits, mental skills, mental toughness, psychological efficacy and general self-efficacy examined. These are then compared in general with patterns derived in other sport research, extending the empirical framework and allowing the leading personality characteristics in elite athletes to emerge. All the results of the analysis of variance on the individual personality characteristics are illustrated graphically, with the mean, standard deviation, minimum and maximum presented in the graphs.

A comparative analysis of the results by gender was made, and the trend was that on five of the six personality factors females had higher values, with only on extraversion males having slightly higher values. There was no statistical significance of the differences on the six personality characteristics despite the higher values for females overall and the results revealed similarity in the personality profile of elite athletes. Detailed analysis was done on the individual dimensions of extraversion, which showed higher sociability and social activity in male athletes.

An essential part of the analysis is not the gender comparison between elite athletes, which is analyzed in detail and with arguments, but the personality traits of athletes with different types of career according to the highest result achieved, as well as in groups with different stages of career development in age. These comparisons were made on all personality variables examined and the results highlight differences between career types and career development stages. The trends identified can be used in career counselling and to assist in planning and developing sport careers. A comparison between the mental skills and personality characteristics of athletes with fast, flat, or gradual careers, respectively, highlighted trends indicating that athletes with gradual careers have higher self-discipline, perseverance, goal-directedness, and willpower compared to the other two career types. This is confirmed on some of the other personality characteristics and reveals that as elite athletes age and develop their careers, they develop and build on stable personality characteristics that help them persist and have longer sporting careers.

The correlation analysis findings revealed significant correlations between personality traits and mental skills, mental toughness and efficacy, and overall self-efficacy. Neuroticism was negatively correlated with mental skills and self-efficacy, confidence and control and clearly summarized that higher levels of neuroticism have a negative effect on the acquisition of skills required for sporting excellence.

The findings are summarized in terms of the correlations between the personality factors neuroticism, openness to experience, extraversion, conscientiousness, benevolence and honesty and modesty on the one hand, with mental skills, mental toughness, effectiveness and self-efficacy on the other hand. Most of the correlations are low, but they highlight the importance of the six personality factors for athletes' mental performance and resilience.

The trends found are verified by regression analysis, which clearly reveals how the six personality factors influence the dependent variables - mental skills, effectiveness, mental toughness and self-efficacy. The results, in addition to being presented in tabular form, are also summarized graphically, revealing the positive and negative effects that individual personality factors have and, respectively, the extent to which they can predict athletes' skill development, endurance and performance in achieving high sport performance.

The most significant part of the empirical analysis is related to the derivation of personality profiles of athletes with different types of sport careers. This represents a significant contribution to both contemporary sport psychology and the theory and practice of career development in a very specific domain of activity, namely sport, as career development pathways and transitions in

this type of career do not fit into general theoretical models that consider career within life. A sport career is time limited and its duration will depend on a number of personal characteristics. The personality factors, mental toughness and effectiveness, mental skills and self-efficacy, are both essential to sporting performance in general and determine trends in the duration and success of a career beyond expectations of its short and rapid rise and conclusion.

The limitations of the present study have been correctly pointed out, which provides an opportunity for its deepening and extension. The doctoral student has demonstrated competencies in defining a research design, analyzing and interpreting results, and deriving tendencies and recommendations that meet the criteria for a doctoral degree. The gender trends identified on individual personality variables enable the strengths and weaknesses of men and women with high performance in sport at national and international level to be assessed and this contributes to the process of psychological preparation and support for their career development. Along with this, the dynamics of some of the personality variables examined in the career development stages indicate that athletes with exhibited emotional stability, conscientiousness, motivation and self-efficacy will persevere and succeed in sport careers in the long term.

The identification of features in the personality profile of athletes depending on the course of sports career has a direct application in the process of sports training and can be used by psychologists, coaches and other specialists who are involved in the preparation, qualification and development of elite athletes. Leading personality tendencies in 'fast career', 'gradual career' and 'flat career' athletes respectively reveal dynamics in neuroticism, honesty and modesty, openness to experience and extraversion. It is emphasized that the results are related to the skill of anxiety control and to the increase in endurance and performance of athletes at different stages of their career.

The abstract correctly reflects the content of the dissertation. No evidence of plagiarism was found.

In conclusion, I can state that the dissertation complies with all the requirements for obtaining the scientific and educational degree "PhD". It contains a theoretical review and research design focused on the specific problems of athletes' careers, and the results obtained and recommendations drawn are applicable to theory and practice in the field of sport psychology. I highly appreciate the results obtained and the personality profiles inferred in the different stages and types of sport career and believe that this contributes significantly to career counseling and psychological support in the process of development and achievement of high sport performance in elite athletes. On this basis, I propose that the esteemed members of the scientific jury decide to award the degree of Doctor of Science and Education to Dace Eikena in the professional field 7.6. Sport, Sport Psychology.